

49. Андрусишин Б.І. Церква в Українській Державі 1917-1920 рр. (Доба Директорії УНР): Навч. посібник. – К., 1997.

### SUMMARY

The author analysed the process of formation of relations between the state and the church in Ukraine in 1917-1920s. The theoretical substantiation of this problem and the ways of its decision by ideologists of various directions of social-political movement of the end 19<sup>th</sup> – beginning 20<sup>th</sup> century is presented in details. Decrees and resolutions of different authorities reflected the complexity and discrepancy of relations between the state and the church.

**I.B. Саламаха**

### ІСТОРІЯ ВЗАЄМОВІДНОСИН МІЖ БАПТИСТАМИ ТА ЄВАНГЕЛЬСЬКИМИ ХРИСТІЯНАМИ В СРСР У 1920 – 30-Х РОКАХ

20–30-і роки ХХ ст. – найбільш гострий період у взаємовідносинах між євангельськими християнами і баптистами. Це – період ідеологічної боротьби та боротьби за віруючих.

Обидві течії з'явилися в Росії у середині ХІХ ст. і на початку ХХ ст. вже мали свої офіційно оформлені Союзи: у 1884 р. був заснований Союз руських баптистів, а в 1909 р. – Союз євангельських християн. Між цими двома протестантськими течіями простежувалась близькість догматичних, культових і організаційних позицій.

Але були у них і деякі розбіжності:

1. Баптисти дотримувались кальвіністської доктрини провіндеціалізму; євангельські християни дотримувались армініанської доктрини, згідно з якою людина є володарем власної волі.

2. Баптисти припускали наявність “друкованого” сповідування; євангельські християни виступали проти такого роду сповідування, вважаючи, що їх сповідування – Новий Завіт і ніякого іншого катехізису або символу віри їм не потрібно.

3. Баптисти допускали до хлібопреломлення (причащення) лише хрещених по вірі; євангельські християни – усіх християн.

4. Обряди хрещення, хлібопреломлення та шлюбу у баптистів можуть здійснювати лише пресвітери; в євангельських християн – будь-який член общини [1.-С.727].

З кінця ХІХ ст. були спроби як з боку євангельських християн, так і з боку баптистів об'єднати ці дві течії. У 1884 р. В. Пашков (один з керівників євангельських християн) спробував “об'єднати усіх віруючих, щоб вони могли пізнати один одного і потім працювати разом”. Але з цього нічого не вийшло. Баптисти виступали проти введення відкритого хлібопреломлення та омовіння ніг у тих общинах, де це раніше не практикувалося [2.-С.19-22]. Також баптисти виступали проти того, що обряди хрещення, хлібопреломлення та шлюбу міг здійснювати будь-який член общини (як у євангельських християн).

Як бачимо, вже з самого початку, хоча й було бажання обох течій об'єднатися, на заваді ставали віросповідувальні догми.

Були спроби провести об'єднавчі з'їзди у 1898 р., 1903 р. Нарешті, у 1905 р. відбувся Об'єднавчий з'їзд баптистів і євангельських християн, на якому вперше було прийняте загальне найменування “євангельські християни-баптисти” [3.-С.6-8]. Але далі цього справа не пішла.

На цей час у керівництві баптистів виділились дві групи. Першу групу очолювали брати Мазаєви, другу – Павлов та Одинцов. Формально до 1919 р. головою Союзу

баптистів був Дей Мазаєв, який проповідував повне відсторонення від політики і завдання внутрішньої місії баптизму вбачав у релігійному умиротворенні, вихованні у віруючих покірності своїй земній долі як передбаченій Богом, “спасіння” наперед визначеного не всім, хто прийняв баптистську доктрину, а тільки “обраним”.

Друга група баптистів – так звані “молоді”, виступали за необхідність змін у церкві. І одне з основних завдань вони вбачали в об’єднанні баптистів з євангельськими християнами [4.-С.52].

Євангельські християни (на чолі церкви в цей час був І. Проханов) були прибічниками “загальної спокути”, тобто відстоювали ідею про те, що усі віруючі, а не тільки “обрані” (як у баптистів) отримають спасіння. В общинах євангельських християн обряди могли проводити за дорученням общини будь-які члени (у баптистів – тільки рукоположеними пресвітерами). Та й взагалі євангельське християнство відрізнялося від баптизму менш суворою централізацією, значенням та впливом релігійної ієрархії і духом авторитарності.

У 1917 р. між керівниками баптистів і євангельських християн знову почалися переговори про злиття, але знов не було досягнуто згоди. Баптистські “молоді” лідери П. Павлов, М. Тимошенко писали Д. Мазаєву: “Ми вважаємо, що справу об’єднання не можна вважати похованою, а навпроти, ті труднощі, що виникли, повинні змусити нас, і взагалі усіх, відверто співчуваючих цій славній справі, тісніше об’єднатися для подолання перешкод” [5.-Кол.VIII.-Оп.1.-Спр.24.-С.2]. Однією з таких перешкод і була протидія з боку мазаєвської групи. Хоча більшість віруючих була за злиття союзів.

Після тривалих переговорів, у жовтні 1919 р., під час 6-го Всеросійського з’їзду євангельських християн, у присутності представників Союзу баптистів Павлова і Шилова прийняли проект об’єднання двох союзів. Було вирішено зібратися в наступному, 1920 р. в Петрограді представникам від Союзу євангельських християн і Союзу баптистів для обговорення питання про об’єднання. Така зустріч відбулася в січні 1920 р. На цій же нараді було обрано Тимчасову Всеросійську загальну раду євангельських християн і баптистів. До неї увійшли: від євангельських християн – Проханов, Матвєєв, Петров, Орлов і Капалигін; від баптистів – Павлов, Шилов, Сиротін, Яухіайнен і Меліс. Перед радою було поставлено завдання скликати об’єднавчий з’їзд обох союзів для прийняття рішення про злиття [6.-С.27].

Вже після того, як Рада почала роботу з підготовки об’єданого з’їзду, в травні – червні 1920 р. у Москві проходив Всеросійський з’їзд баптистів, який майже цілком був присвячений питанню про злиття двох союзів. З’їзд голосуванням прийняв резолюцію, запропоновану П. Павловим, про повне злиття двох союзів в один з єдиною назвою [7.-С.6].

Але об’єднання все-таки не відбулося. Формальною перешкодою було те, що обидві сторони не дійшли згоди щодо складу керівних органів об’єднання та місце їх перебування. Після цього учасники з’їзду роз’їхалися по своїх містах (у Москві був центр баптистів, у євангельських християн – центр у Санкт-Петербурзі) [8.-С.52-68].

Мазаєвська група висловила задоволення у зв’язку з тим, що об’єднання не відбулося. Д. Мазаєв в одному із своїх листів писав: “Я дуже радий, що Господь зруйнував це “ганебне” поєднання праведності з беззаконням” [5.-Кол.VIII.-Оп.1.-Спр.72.-С.8].

Всеросійський з’їзд баптистів 1921 р. у своїй резолюції відзначив: “Проголошене Всеросійським з’їздом 1920 р. поки лише духовне злиття з євангельським християнством віталось більшістю наших братів. Але, на жаль, зустріло з боку деяких старих братів різку відповідь. Розісланий по общинах, за підписом трьох членів старого правління, лист у грубих і різких виразах прирівняв злиття з євангельськими християнами до зради баптистського прапора” [9.-С.38].

І. Проханов у грудні 1921 р., відкриваючи 8-й Всеросійський з'їзд євангельських християн, говорив про необхідність “духовної революції”. Він бажав об'єднати навколо себе прибічників усіх християнських напрямів: “У інакомислячих шукаємо не маленьких розбіжностей, щоб роз'єднатися, а хоча б невеличку подібність, щоб знайти можливу платформу для об'єднання. На підставі Євангелія ми вільні і вправо й вліво. Хочемо бути в добрих стосунках з ортодоксальним напрямом й мати спілкування з вільними релігійними угрупованнями [10.-С.19].

У цей час І. Проханов починає зближуватися з так званою “Живою церквою”, яка вийшла з православ'я. Це викликало незадоволення з боку баптистів, які називали таке зближення “змішуванням чистого євангельського вчення з місцевим джерелом” [11.-С.196].

Деякий час євангельські християни і баптисти намагалися налагодити спільну діяльність у низці питань. В 1922 р. були засновані дві спільні комісії – у справі допомоги голодуючим і у справі спільних біблійських курсів. Але робота в комісії не ладилася через суперечки про обсяг допомоги, яка виділялась кожному союзіві.

Не йшла робота і на курсах проповідників. Баптистські керівники дорікали І. Проханову в тому, що кадри педагогів курсів добираються в основному з-поміж євангельських християн і що останніх більше вчиться на курсах. Була створена спеціальна комісія Всеросійського Союзу баптистів, яка дійшла висновків, що євангельські християни дискримінують баптистів, добираючи викладачів та учнів, і прийняла рішення про відкриття окремих баптистських курсів. Учні-баптисти були відкликані з курсів у Ленінграді [5.-Кол.VIII.-Оп.1.-Спр.310.-С.16].

Допомогти двом церквам у справі об'єднання спробував Всесвітній союз баптистів. У 1922 р. Виконком Всесвітнього Союзу баптистів звернувся до керівників євангельських християн і баптистів з листом, у якому говорилося: “Ми очікуємо того часу, коли між тими, хто дійсно дотримується баптистського сповідання в Росії, встановиться сердечний союз. Перед баптистами розгортаються безмежні можливості, якщо вони будуть підтримувати істинно баптистську єдність” [5.-Кол.VIII.-Оп.1.-Спр.52.-С.8].

Ворожнеча між двома союзами стала настільки гострою, що в 1923 р. на засіданні колегії і Ради Всеросійського Союзу баптистів було прийняте спеціальне рішення про ставлення Союзу баптистів до Союзу євангельських християн: “П.1. Визнати, що злиття двох союзів в один неможливе, поки Союз євангельських християн очолює І. Проханов. П.2. Визнати існування Всеросійського Союзу євангельських християн, як і Всеросійського союзу баптистів таким, що заважає успіху справи Божої, і тому вважати бажаним зробити все можливе, щоб общини євангельських християн входили до Всеросійського Союзу баптистів...” [5.-Кол.VIII.-Оп.1.-Спр.24.-С.5].

Поштовхом для ще більшого погіршення у взаємовідносинах між євангельськими християнами та баптистами стало рішення на Всеросійському з'їзді євангельських християн у вересні 1923 р. про політичну лояльність до існуючого ладу, а також визнання обов'язковою служби в Червоній Армії. Це викликало незадоволення в багатьох общинах євангельських християн, і віруючі почали переходити до баптистів, які на цей час відмовлялися від військового обов'язку.

Головну роль у розколі єдності між євангельськими християнами і баптистами в цей час відіграла так звана Антирелігійна комісія при політбюро ЦК ВКП(б). Ця комісія була заснована у 1922 р. 12 червня 1923 р. на засіданні Антирелігійної комісії була прийнята постанова про використання Проханова для розділу сектантства [12.-С.164-216].

Як далі проводилась політика розколу серед протестантів, чітко бачимо з доповіді секретаря Антирелігійної комісії, начальника 6-го відділу ОГПУ Є. Тучкова. Він пише: “Оскільки причини зростання сектантства головним чином полягають у звільненні

сектантів від військової служби з релігійних переконань, то з цього питання і почалася робота. Склалася зручна ситуація – Проханов був заарештований за розповсюдження антимілітаристського заклик. У процесі цього арешту нам вдалося схилити його визнати військову службу обов'язковою для євангелістів і написати спеціальний заклик. Для впровадження цього у життя невдовзі було скликано Всеросійський з'їзд євангельських християн у вересні 1923 р., на якому й було визнано військовий обов'язок. Але після з'їзду група делегатів розіслала по общинах звернення, в якому вказувалося на антихристиянський поступок Проханова. Прибічники Проханова почали нас прохати ліквідувати цю групу. ГПУ заарештувало й вислало лідерів цієї групи.

Завдяки цьому спору євангельських груп баптисти зуміли перетягнути деякі общини на свій бік, чим дуже озлобили прохановців, які стали просити мене, щоб і баптисти визнали обов'язковою для себе військову службу. Але цього разу не було можливості діяти зверху, тому ГПУ почало цю кампанію проводити знизу, тобто з провінційних общин, готуючи їх за допомогою інформаторів до Всеросійського з'їзду баптистів. Однак колегія баптистів в особі Павлова і Тимошенка планувала прийняти на з'їзді постанову з військового питання, за характером протилежну євангелістам. У цьому напрямі й проходив весь з'їзд. Але перед кінцем його наші інформатори почали наполягати на прийнятті з'їздом питання про обов'язковий військовий обов'язок. Боячись розколу, з'їзд прийняв компромісну резолюцію, не задовільнивши нікого. Група ж незадоволених після з'їзду розпочала кампанію за заснування паралельної Всеросійської колегії. Дізнавшись про це, Павлов і компанія вирішили поговорити зі мною та порадитись, як краще вийти з цього становища. У результаті вони склали заяву в дусі Проханова і розіслали для підпису всім членам ради. Всі підписи ще не зібрані, але вже частина баптистів починає дорікати раді у підлабузництві, нехристиянстві та ін.

І так євангелісти з баптистами визнали військову службу обов'язковою для всіх своїх членів і цим призвели до розколу у своїх церквах. Це явище, без сумніву, приведе, перш за все, до припинення зростання сектантства і підштовхне їх до морального розкладу” [12.-С.164-216].

Ці з'їзди (євангельських християн в 1923 р. та баптистів у 1926 р.) породили нові складнощі. З одного боку, найбільш консервативні елементи ще більш консолідувалися і активізувалися, з другого боку, ряд віруючих, які добились від керівництва відходу від старого, бажали ще більшого.

Бажання утримати завойовані позиції, а також зберегти свою владу над віруючими вилилось у міжусобну боротьбу між різноманітними ідейними течіями, які склалися всередині обох союзів.

Серед керівництва євангельських християн і баптистів виникло два напрями, кожен з яких у своїх програмах намічав свої шляхи виходу з ідейних протиріч в обох церквах.

Ідеологи одного напрямку виходили з того факту, що “прибічники нового” є основною силою євангельсько-баптистського руху. Виступали за реформи, перетворення внутрішньої структури общин та всебічне спілкування віруючих із зовнішнім світом.

До іншого напрямку входили прибічники ізоляції віруючих від зовнішнього світу шляхом заборон і обмежень. Вони виступали за те, щоб оголосити “нове” поза законом та перебудувати общини на засадах санкралізації.

Послідовники обох напрямів були як серед керівництва євангельських християн, так і серед баптистів. Ідеологами першого напрямку були: в євангельських християн – І. Проханов, у баптистів – П. Павлов, М. Тимошенко; другого: в євангельських християн – І. Каргель, у баптистів – Д. Мазаєв, І. Бондаренко.

Євангельські християни в цілому більш, ніж баптисти, схилились до першого напрямку. У 1925 р. І. Проханов виступив з низкою статей у журналі євангельських християн “Християнин”. Головна стаття – “Нове або євангельське життя”, в якій він викладає основні ідеї. На початку статті І. Проханов наголошує, що Христу не подобався

образ життя, коли люди “одягають личину суму та печалі і ходять з похмурими обличчями”, і намічає новий християнський устрій громадського, сімейного й духовного життя в державі. Суть думки і життя, за Прохановим, полягає в тому, що людина повинна оновлюватися внутрішньо, і ця внутрішня реформа і є відправним пунктом оновлення всього зовнішнього життя людини, тим самим і суспільства. “Нове суспільство” І. Проханов уявляє як духовний союз євангельських християн. Основою нового життя є праця, як фізична, так і духовна і розумова. Далі Проханов зазначає, що “до усіх галузей роботи повинні застосовуватися всі досягнення і вдосконалення науки і техніки. У землеробстві повинні бути використані усі вказівки агрономії. Струм повинен бути найзнайомішою справою для людей нового життя. Всі громадяни повинні мати вищу освіту. Творчість буде заохочуватися. Мистецтво буде розвиватися. Але в мистецтві з’явиться новий напрям – євангельський” [13.-С.2-25].

Ідеї Проханова були популярні і серед частини баптистських ідеологів. У той же самий час ідеолог баптизму М. Тимошенко викладав подібні погляди у творі “Християнський побут” (але ця робота не була надрукована в журналі “Баптист”).

Ідейні позиції іншого напрямку, що об’єднав прибічників ізоляції віруючих від зовнішнього світу шляхом прямих заборон і обмежень, в Союзі баптистів представляли брати Мазасви. У Союзі євангельських християн також заснувалося крило противників “нового”. Одним з ідеологів і керівників цього крила був І. Каргель.

У 1926 і 1927 рр. в “Християнин” було надруковано дві великі праці Каргеля: “Христос – освячення наше” і “Як ти ставишся до Духу Святого”. Він писав: “У більшості віруючих хворобливе життя вірування стає правилом, свіжість духу понижується з кожним подальшим роком і зближення з миром збільшується і вкорінюється як у окремих людей, так і в цілих общинах” [14.-С.10].

Рішення цієї проблеми І. Каргель вбачав у поверненні до ідеї надання євангельському християнству закритої організації, перетворення організації віруючих у “церкву обраних, освячених”. Людина повинна “вмерти” для суспільства, миру. Основний пункт програми “освячення” – “Христос може проявитися у віруючому”. Освячений чоловік, за Каргелем, це вже не тільки людина, не тільки віруючий, він вже “небожитель”. Віруючого Каргель закликає цілеспрямовано працювати над самовідчуженням [14.-С.10].

З часом через посилення розброду як в Союзі євангельських християн, так і в Союзі баптистів загострилися стосунки і між союзами. Через це багато віруючих переходило до п’ятидесятництва та адвентистів сьомого дня. І перед союзами баптистів, євангельських християн постала нова проблема – відтворення кадрів. Союзи вступили на шлях взаємної боротьби, щоб вирішити проблеми за рахунок один одного.

Особливо нелегким становище було в Союзі баптистів через те, що багато віруючих-баптистів були прибічниками реформізму, яких в євангельському християнстві було значно більше, аніж у баптистів. Баптисти масово, общинами починають переходити до євангельських християн. Частина колишніх баптистів переходила до п’ятидесятників.

Скориставшись цим, євангельські християни значно активізували місіонерську діяльність у баптистських общинах. У результаті в багатьох містах і селах общини баптистів розпадалися, і замість них засновувалися общини євангельських християн. Один з керівників Союзу баптистів М. Тимошенко писав до колеги Ради баптистів: “Пропоную циркулярно розіслати вимогу від усіх районів повідомляти у Всесоюзну раду баптистів про випадки переходу... наших общин у Всеросійський союз євангельських християн, бо цей рух набуває великих розмірів” [5.-Кол.VIII.-Оп.1.-Спр.84.-С.20].

Спеціальною постановою баптистським общинам заборонялося “допускати до проповідання і до всіх виступів на зібранні проповідників з числа євангельських християн” [5.-Кол.VIII.-Оп.1.-Спр.26.-С.3-4].

Рада Союзу євангельських християн, у свою чергу, закликала боротися з проникаючими в середовище євангельських християн “різними невірними і хибними вченнями, які викривляють вчення нашого Господа І. Христа, від чого походять єресі і відхилення від істини, як-от: баптизм і п’ятидесятництво” і закликала своїх членів “до молитви з постом про позбавлення від баптизму” [5.-Кол.VIII.-Оп.1.-Спр.28.-С.1].

Усі ці негаразди посилювали розколи в обох союзах. Разом з баптистськими розпадались і общини євангельських християн. Ті, що відходили, засновували нові общини, які виступали супротивниками обох союзів. На півдні України з різних общин засновувалися групи так званих “чистих баптистів”, які вже самі переманювали до себе як євангельських християн, так і баптистів [5.-Кол.VIII.-Оп.1.-Спр.25.-С.1].

Союз баптистів був ліквідований у 1935 р., і цілий ряд його прибічників були вимушені перейти до Всесоюзної Ради євангельських християн.

Таким чином, на початок 1930-х років у церквах євангельських християн і баптистів склались і визначились кризові явища. Кризова ситуація характеризувалася виникненням різноманітних течій як у баптизмі, так і в євангельському християнстві, внутрішньою ідейною боротьбою в обох союзах і суперечками між ними.

Все це призвело до того, що до кінця 1930-х років і Союз баптистів, і Союз євангельських християн фактично припинили своє існування на теренах СРСР.

І тільки в роки Другої світової війни починається “відродження” та зближення цих протестантських конфесій, яке й призвело у 1944 р. до заснування Всесоюзної Ради євангельських християн і баптистів.

### **Джерела та література**

1. Народы и религии мира. – М., 1998.
2. Братский вестник. – 1946. – №1.
3. Баптист. – 1910. – №2.
4. Балухин Ф.П. О единстве верующих // Слово Истины. – 1917. – №4.
5. Архів Державного музею історії релігії (м. Санкт-Петербург).
6. Братский вестник. – 1945. – №1.
7. Отчет Всероссийского съезда евангельских христиан-баптистов, состоявшегося в Москве с 27 мая по 6 июня 1920 г. – М., 1920.
8. Братский вестник. – 1957. – №3.
9. Павлов П.В. Отчетный доклад о деятельности Коллегии за 1920-21 гг. на Всероссийском съезде баптистов. – М., 1922.
10. Утренняя звезда. – 1922. – №3-5.
11. История ЕХБ в СССР. – М., 1988.
12. Савельев С.Н. Бог и комиссары (к истории антирелигиозной комиссии) // Религия и демократия. На пути к свободе совести. – СПб.; М., 1993.
13. Проханов. Новая или евангельская жизнь // Христианин. – 1925. – №1.
14. Каргель И.В. Христос – освящение наше // Христианин. – 1926. – №3.

### **SUMMARY**

In this article we can see the relations between the Evangelic Christians and Baptists in the Soviet Union in 1920-1930s. On the base of the sources the main contradictions between the Evangelic Christians and Baptists were revealed. Also we can see the methods by means of which the government bodies tried to separate and embroil two protestant churches.